

GLOBÁLNE PROBLÉMY SÚČASNOSTI

PETER SMREK — JÁN VALENTÍN, Ústav marxizmu-leninizmu SVŠT, Bratislava

Sociálno-historický vývoj človeka sa v druhej polovici 20. stor. (najmä v jeho poslednej štvrtine) stretol s takými problémami, ktoré sa tým či iným spôsobom dotýkajú podstatných záujmov všetkých krajín a národov, samotného osudu ľudstva, ba dokonca sú hrozbou pre život na našej planéte. Ide o zložitý komplex problémov, ktoré nazývame „globálnymi problémami súčasnosti“.¹ Patria sem problémy späté s VTR, problém odzbrojenia, rastu obyvateľstva, osvojenia a racionálneho využívania zdrojov nerastných surovín, vzájomného vzťahu človeka a okolitého prostredia. Väčšina vedcov považuje za prvoradý problém hrozbu jadrovej vojny. Vyplýva to z toho faktu, že medzištátna spolupráca vo všetkých oblastiach (aj pri riešení globálnych problémov) je možná len v mierových podmienkach a s takým svetonázorovým prístupom, ktorý bude nad tradičnou politikou a morálkou, nad akoukoľvek filozofiou konfrontácie.

Globálne problémy odhalili pred tvárou vnútorných politických a vojenských doktrín, snobizmu a egoizmu krehkosť a bezbrannosť pozemskej civilizácie. Práve táto bezbrannosť vyvolala otázku o nevyhnutnosti vytvorenia „nového duchovného obalu“ svojráznej vedeckej a ideologickej „noosféry“ na obranu civilizácie. Vznikla teda otázka o nevyhnutnosti nového politického myslenia ako základného prístupu k riešeniu medzinárodných a regionálnych problémov.

Spomedzi globálnych problémov súčasnosti sa veľmi ostro vydeľujú aj ekologické problémy² ako problémy ochrany prírodného prostredia, zachovania flóry a fauny. Vyhrotenosť ekologických problémov súvisí so zvýšeným úsilím človeka využívať prírodné materiály a sily v spoločenskom vývoji. Škála dosiahnutých výsledkov v tejto oblasti je, predovšetkým v podmienkach VTR, veľmi široká: od využívania atómovej energie až po prenikanie do vesmíru. Človek pri svojich pokusoch podriaďiť si prírodné sily vyvolal nové javy —

¹ Počas svojej histórie zažilo ľudstvo mnohé prírodné a sociálne kataklizmy. Prežilo veľké klimatické zmeny, suchá i povodne, zemetrasenia a epidémie. Prešlo podstatnými zmenami v ekonomickej základni aj v nadvstavbovej oblasti. Napriek tomu až do 20. stor. mali všetky problémy, ktoré stáli pred ľudstvom lokálny, a nie globálny charakter. Nikdy dovtedy neohrozovali celú existenciu ľudstva.

² Termín ekológia zaviedol ešte E. Haeckel r. 1866. Použil ho v predslove k svojej *Všeobecnej morfológii*, kde práve veda o organizmoch a obklopujúcom ich prostredí bola nazvaná „ekológiou“. (Neskoršie sám Haeckel tento názov odmietol a zamenil ho termínmi „ekonómia prírody“ a „bionómia“). Treba poznamenať, že aj v súčasnosti sa diskutuje o tom, či je ekológia vedou alebo len metodologickým všeobecnovedným prístupom. Štyri základné „zákony“ sformulované v aforistickej forme ešte v šesťdesiatych rokoch americkým biológom B. Commerom — [všetko je späté so všetkým, všetko sa musí niekam podieť, nič sa nedáva zadarmo, príroda vie lepšie] platia pre akúkoľvek vedu a oblasť praxe (8, s. 2—3).

antropogénne procesy, ktoré dnes nadobudli nezvratný charakter. Ostrie protirečenia v systéme „spoločnosť—príroda“ je dnes dôsledkom zaostávania možností súčasného vedeckého poznania za dynamikou rozvoja globálnych problémov. Situácia, ktorá vznikla, je diagnostikovaná ako ekologická kríza, prejavujúca sa rúcaním ekologických systémov, vymieraním živých organizmov rastlín a živočíchov, znížením produktivity prírody, ale aj zvyšujúcim sa utrpením ľudí, dokonca ich smrťou. Je známe, že evolúcia biosféry prebiehala na našej planéte prevažne na základe ľahkých prvkov (pozri 1, s. 124—141). Napriek tomu však rozvoj rôznych priemyselných odvetví mal za následok pre človeka nebezpečný rast abiogénnych ťažkých prvkov v biosfére.³ Ukázalo sa, že pôsobenie antropogénnych látok na prírodné systémy ničí kolobeh látok. Do biosféry sa vcelku dostalo asi 1 milión pre ňu cudzích chemických látok. Táto tendencia je nezvyčajne nebezpečná pre také vysokoorganické formy života, akým je aj ľudský organizmus. Ak na konci šesťdesiatych rokov 20. stor. množstvo genetických poškodení neprevyšovalo 4 %, tak na konci sedemdesiatych rokov sa zvýšilo viac ako 2 krát a prevýšilo 10 % (2, s. 228). Pri využívaní výsledkov chémie prenikajú do prírodného prostredia umelé chemické zlúčeniny a spôsobujú tak „chemizáciu“ biosféry a narušenie jej historicky vzniknutého kvalitatívneho stavu. Na svete vlastne neexistujú územia, ktoré by v tej či onej miere neboli znečistené chemickými odpadmi.

Známy ekológ E. Ekholm prišiel k záveru, že antropogénne znečistenie prírody vyvolávajú pri pôsobení na organizmus rodičov také mutagénne zmeny, ktoré sa prejavujú na zdraví, životnosti a psychike dokonca budúcich generácií (3, s. 7). Ničenie biosféry je späté aj s rozličnými skúškami zbraní hromadného ničenia, nezávisle na tom, s akým cieľom sa uskutočňujú.

Na základe uvedeného je dialektika vzájomnej súvislosti a pôsobenia v zložitom systéme „spoločnosť—príroda“ evidentná. Ľudstvo sa dnes stretlo s reálnym nebezpečenstvom pomalého sebazničenia, dokonca, aj pri vylúčení všeobecného jadrového konfliktu. Nie je preto náhodné, že v posledných rokoch sa čoraz viac obracia pozornosť vedcov, vrátane filozofov, na hľadanie východísk, umožňujúcich riešiť ekologické problémy.

Súčasná marxisticko-leninská filozofia vychádza z jednotného metodologického chápania genézy ekologických problémov. Poukazuje na fakt, že svet je rozdelený na dva spoločenské systémy, čo podmieňuje aj ich rozličný vzťah k prírode. Kapitalizmus sa vyvíja živelne, čo sa nevyhnutne prejavuje aj na jeho vzťahu k prírode. Hoci sa aj na vládnych úrovniach vypracúvajú špeciálne programy, zamerané na zlepšenie okolitého prostredia, predsa sa ich pôsobnosť zužuje iba na jednotlivé problémy, predovšetkým na riešenie kritických ekologických situácií, ktoré vznikajú v dôsledku „lúpežného“ vzťahu monopolov k prírode. Treba poukázať tiež na to, že mnohé kapitalistické podniky a firmy spomínané programy priam ignorujú.

Socializmus sa pokladá za to sociálne prostredie, v ktorom vládne princípy vedeckého zdôvodnenia pôsobenia na prírodu.

Takéto hľadisko je vlastne všetkým odborným prácam, zaoberajúcim sa riešením daného problému v podmienkach socializmu. (9, s. 5; 15, s. 5; 11, s. 9).

³ Učenie o biosfére ako aktívnom obale Zeme, v ktorom sa prejavuje súhrnná činnosť živých organizmov, vrátane človeka, ako geochemický faktor celosvetového významu vytvoril V. I. Vernadskij roku 1926.

Napriek tomu však samotná prax ukazuje, že socialistické výrobné vzťahy ako ekonomická základňa socialistickej spoločnosti ešte samy osebe nevedú automaticky k ustanoveniu relatívneho ekologického optima. Už V. I. Lenin rozpracoval systém noriem na ochranu prírody⁴, ktorý sa stal základom zodpovedajúcich právnych aktov. Realizácia týchto vedeckých princípov však nebola a ani nie je jednoduchá.

Socialistická spoločnosť zďaleka nie vo všetkých prípadoch obsahuje výsledky, zodpovedajúce jej cieľom v tejto oblasti. Je to zapríčinené predovšetkým:

1. na jednej strane relatívnym charakterom poznania objektívnych podmienok činnosti ľudí, zákonov prírody ako aj zákonov a potrieb spoločenského rozvoja, na druhej strane neschopnosťou využiť už poznané v procese pôsobenia na prírodné procesy;

2. súčasným rozvojom výrobných síl, keď sa už lokálne pôsobenie človeka na biosféru zamenilo globálnym vplyvom na zloženie, zdroje i štruktúru biosféry, čo má za následok jej deformáciu, narušenie jej harmónie;

3. absolutizáciou jednotlivých stránok praktickej realizácie komplexných programov, zameraných na riešenie daných problémov.

Socializmus sa nevyhol ekologickej kríze, pretože spoločnosť a príroda tvoria jednotný celostný organizmus, pričom príroda nepozná hranice, je ľahostajná voči demarkácii spoločnosti na rôzne sociálno-ekonomické systémy i voči cieľom, ktoré si vytyčuje človek. Toto je fundamentálne východisko pre analýzu ekologických problémov z filozofického hľadiska. Téza o materiálnej jednote sveta, v ktorom panuje dialektický princíp všeobecnej súvislosti a vývoja, sa zo strany filozofov v socialistických krajinách do určitej miery, pokiaľ ide o skúmanie ekologických problémov, ignorovala. Negatívne dôsledky VTR za socializmu sa zamlčovali, alebo sa o nich hovorilo a písalo iba veľmi málo, aj to všeobecne. V spoločenskom vedomí sa tak formovala realite nezodpovedajúca predstava o všemohúcnosti človeka v jeho vzťahu k prírode za socializmu. Zabudlo sa na predvídave varovanie F. Engelsa: „Nevystatujeme sa však priveľmi naším ľudským víťazstvom nad prírodou. Za každé takéto víťazstvo sa nám príroda pomstí. Každé víťazstvo má predovšetkým, pravda, tie následky, s ktorými sme rátali, ale na druhom mieste má celkom iné, nepredvídané účinky, ktoré až pričasto rušia následky prvé“ (4, s. 374—375).

Zdroje, základ narušenia ekologickej rovnováhy v akejkolvek spoločnosti je treba vidieť i z hľadiska materialistickej dialektiky, v objektívnych zákonitostiach vzájomného pôsobenia spoločnosti a prírody.

Človek, spoločnosť vždy boli, sú a budú špecifickou, vydeľujúcou sa z prírody časťou. Spoločnosť zostáva časťou prírody aj napriek tomu, že si v priebehu celého svojho sociálno-historického vývoja vytvára vlastné, druhotné, umelé, kultúrne, vedecky a technicky sprostredkované prostredie svojej exis-

⁴ Leninský prístup k ochrane prírody v sebe zahŕňa tri veľmi dôležité aspekty: a) dodržiavanie vedecko-technických pravidiel využívania prírodného bohatstva, b) jeho komplexné a rozmanité využívanie, c) nezmieriteľnosť s nehospodárnosťou jeho využívania. V. I. Lenin vždy zdôrazňoval, že človek nemôže byť nezávislý od prírody. Sám osobne podpísal okolo 100 dekrétov na ochranu prírody. Vďaka nim bolo zastavené nehospodárne kynoženie poľovnej zveri a položil sa základ reprodukcie v tejto sfére. Osobitnú pozornosť venoval tiež rozhodnej realizácii sanitárnych opatrení na ochranu pôdy, vody a vzduchu s cieľom ochrany zdravia obyvateľstva.

tencie. Nerozlučná spätosť s prírodou ako s prvotným, vonkajším, prirodzeným, priamym sprostredím ľudskej existencie bude vždy takisto podstatnou podmienkou života človeka a spoločnosti ako aj jej oddeľovania sa od prírody, jej čoraz širšia a hlbšie prestavba, materiálno-výrobné a vedecko-technické osvojovanie si, v súlade s demografickým, sociálno-ekonomickým a kultúrno-duchovným vývojom spoločenského života. Nezávislosť spoločnosti na prírode bude vždy iba relatívna, vždy bude predpokladať, napriek všetkým vedecko-technickým úspechom, určitú samostatnosť, adekvátnu úroveň jednoty spoločnosti a prírody. K. Marx a F. Engels chápali spoločnosť a prírodu ako dve stránky jednotného systému, ktorý sa vyvíja podľa zákonov materialistickej dialektiky. Aktivita spoločnosti, prejavujúca sa v prakticko-pretvárajúcej činnosti človeka, určuje jej úlohu ako vedúcej stránky daného protirečenia.

Evolúcia vzájomných vzťahov medzi spoločnosťou a prírodou a pretvorenie prírody je základom vývoja človeka, jeho vedomia a vôbec jeho samotných dejín. Veď myslenie a vedomie sú „výtvormi ľudského mozgu a ... produktom prírody je aj sám človek, ktorý sa vyvinul vo svojom prostredí a spolu s týmto prostredím; preto je aj pochopiteľné samo od seba, že výtvory ľudského mozgu, ktoré sú koniec koncov produktmi prírody, neprotirečia ostatným prírodným súvislostiam, ale sa s nimi zhodujú“ (4, s. 87).

Vo svojej *Dialektike prírody* Engels píše: „... práve premena prírody človekom, nie príroda sama ako taká, je najpodstatnejšou a najbližšou základňou ľudského myslenia, a tak ako sa človek naučil meniť prírodu, tak rástla jeho inteligencia“ (7, s. 184).

O veľkom význame, ktorý prikladali Marx a Engels ekologickým základom historického vývoja svedčí, nakoniec, aj ten fakt, že tá časť *Nemeckej ideológie*, v ktorej sa odhaľujú podmienky, z ktorých vyplýva materialistické chápanie dejín, sa začína konštatáciou o existencii biologického v človeku a analýzou ekologických základov jeho bytia. „Prvým predpokladom všetkých ľudských dejín je, prirodzene, existencia živých ľudských individuí. Prvý fakt, ktorý treba konštatovať, je teda telesné usporiadanie týchto individuí a ním daný vzťah k ostatnej prírode“ (5, s. 220). V svojich dielach zakladateľa marxizmu podrobili analýze problém úlohy prírodných podmienok v živote ľudskej spoločnosti. Neustále ich mali na zreteli pri analýze zvláštností vzniku spoločensko-ekonomických formácií. Pre všetky etapy vývoja spoločnosti vydělili také všeobecné formy „prírodnej určenosti“ ako zachovanie zapojenia človeka do reťazca spoločensko-energetických procesov v prírode, realizujúcich sa cez jeho organizmus a prostredníctvom výsledkov výmených procesov v priebehu pracovnej činnosti. Dialektika vzájomného pôsobenia spoločnosti a prírody sa prejavuje predovšetkým v tom, že okolité prostredie vplýva na spoločnosť a naopak, človek zanecháva v procese svojej životnej činnosti stopy na prírode, pričom mení krajinu a podnebie celých oblastí a zároveň tak vytvára pre seba nové podmienky svojej existencie. F. Engels napr. napísal: „Z ‚prírody‘ Nemecka z čias, keď sa ta sťahovali Germáni, zostalo veľmi málo. Zemský povrch, podnebie, vegetácia, fauna, sami ľudia sa nekonečne zmenili, a to všetko vďaka ľudskej činnosti, zatiaľ čo zmeny, ktoré nastali v tomto čase v prírode Nemecka bez ľudského pričinenia, sú nevyvrátiteľne malé“ (7, s. 185).

Klasici marxizmu teda neustále zdôrazňovali aktívny charakter ľudského pôsobenia na prírodu ako prejav základnej zvláštnosti vzťahu človeka k skutočnosti.

Človek sa v procese prehlbovania svojho poznania o prírode, vo využívaní jej objavených vlastností, materiálov a síl stáva, na prvý pohľad, od nej nezávislý. Charakter jeho činnosti nie je už tak stroho determinovaný prírodnými podmienkami, v ktorých sa nachádza. Stavajúc medzi seba a prírodu umelé prostredie, technosféru, človek akoby ju dopĺňal zmenou prírodných podmienok v prospech svojej väčšej slobody. Napriek tomu táto veľmi dôležitá myšlienka o raste stupňa slobody v evolúcii spoločnosti, o zmenšení závislosti človeka od obklopujúcich ho prírodných podmienok a slepej hry prírodných, živelných síl vôbec vo svojej podstate neznamená zmenšenie tejto závislosti od prírody vôbec. Táto závislosť sa v procese spoločenského vývoja nielenže nezmenšuje, ale dokonca rastie, hoci jej formy sa menia. Vyplýva to z komplexného charakteru života spoločnosti: čím je širšia sféra vzájomného pôsobenia, tým rozmanitejšie sú formy závislosti. Čím ďalej sa dostáva spoločnosť vo svojom vývoji, čím bohatšími a rozmanitejšími sa stávajú jej potreby, tým je závislosť spoločnosti od okolitého prostredia ako základného zdroja a prostriedku uspokojovania týchto potrieb väčšia. O tom píše F. Engels: „Keď si človek vedou a tvorivým géniom podmanil prírodné sily, pomstia sa mu tak, že ho v tej miere, v akej ich postavil do svojich služieb, podrobí ozajstnému despotizmu, nezávislému od akejkoľvek spoločenskej organizácie“ (6, s. 494).

Keď analyzujeme otázku, ako sa človek pri osvojovaní stále nových prírodných síl zároveň týmito silám podriaďuje, stretávame sa so zaujímavým obrazom. Je známe, že sa ani jeden akokoľvek zložitý proces v materiálnom svete nerozvíja čisto lineárne, ale len prostredníctvom kvantitatívnych zmien. Skôr či neskôr prichádza ku skoku kvalitatívnemu. A s týmto sa človek stretáva v oblasti vzájomného pôsobenia spoločnosti a prírody aj dnes. Doteraz ľudstvo využívalo v svojej činnosti jednotlivé vlastnosti prírodnej matérie — mechanické, fyzikálne, chemické, biologické. Objektom jeho pôsobenia boli jednotlivé komponenty prírodného prostredia. V súčasnosti sa tento stav v dôsledku prudkého vzrastu pretvárajúcej činnosti človeka zmenil. Objektom činnosti spoločnosti sa už stal celý povrchový obal našej planéty v jeho celostnosti. A práve z tohto hľadiska je čoraz evidentnejší relatívny charakter našej nezávislosti od prírody. Je zrejmé, že „vôbec neovládame prírodu tak, ako dobyvateľ ovláda cudzí národ, ako niekto, kto stojí mimo prírody — ale, že k nej telom, krvou a mozgom patríme, že stojíme v jej strede a že celá naša nadvláda spočíva v tom, že vieme na rozdiel od všetkých ostatných tvorov poznávať jej zákony a správne ich využívať“ (4, s. 375). Klasici marxizmu odhalili dialektiku vzájomného pôsobenia spoločnosti a prírody tým, že poukázali na zdroje jednoty a protirečenia človeka a prírodného prostredia, v ktorom žije. Z jednej strany, najmä vďaka práci, sa dosahuje medzi človekom a prírodou jednota v rámci ich vzájomných vzťahov, z druhej strany je to často ľudská činnosť ako negatívny faktor pôsobenia na prírodné spätosti a vzťahy.

Čím viac sa človek vydeľuje z prírody, tým nevyhnutnejšou sa stáva jednota s ňou. Čím intenzívnejšie pôsobí na prírodu, pretvára divoké, živelné, bezprostredné na civilizované, uvedomelé, sprostredkované, tým viac musí mať na pamäti vlastné zákony fungovania a vývoja prírody. Čím rozvinutejšia je „druhotná príroda“, tým viac sa vyhracuje problém jej harmonizácie s pôvodnou prírodou.

Ekologické problémy sú prejavom skomplikovania vzájomného pôsobenia spoločnosti a prírody, nepomerného vzrastu vedecko-technickej moci človeka,

nahromadenie takých materiálne-výrobných a ničivých síl, ktoré človeku umožňujú pretvoriť prírodu v takých rozmeroch, ktoré sú porovnateľné s prírodnými procesmi, formujúcimi tvárnosť celej Zeme. Je zjavné, že starý, doteraz vládnúci typ vzťahu spoločnosti k prírode sa už prežil.

Ľudstvo musí novým spôsobom regulovať svoj vzťah k prírode, čo predpokladá prechod k novému mysleniu aj v tejto sfére. Odhliadnúc od toho, že súčasný svet je triedne, politicky a ideologicky rozdielny, prírodné prostredie je pre ľudstvo len jedno. Prax dokázala, že zachovať prírodu nie je možné iba v jednej oblasti na Zemi, ak sa to nerobí aj na iných územiach. Ekologické problémy sa teda musia riešiť v medzinárodnom meradle. Medzinárodná spolupráca musí vychádzať zo svedomitého plnenia spoločných povinností a ak treba, ich neplnenie musí byť sankcionované normami medzinárodného práva. Táto spolupráca bude určite zložitá. V podmienkach existencie dvoch spoločensko-ekonomických systémov vedec či politik bude musieť prekonať svoju ideovú zaujatosť, egoistické snahy. Napriek tomu, iba spolupráca v celosvetovom meradle môže vytvoriť reálne predpoklady pre likvidáciu nielen dnes jestvujúcich, ale aj možných budúcich negatívnych dôsledkov pôsobenia spoločnosti na prírodu.

LITERATÚRA

1. VOJTAKVIČ, C. V.: Chimičeskaja evolucija solnečnoj sistemy. Moskva 1979.
2. Socialnyje i metodologičeskije problemy sovremennoj nauki. Moskva 1987.
3. EKCHOLM, E.: Kružajuščaja sreda i zdorovie čeloveka. Moskva 1980.
4. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy v piatich zväzkoch. Zv. 4. Bratislava 1978.
5. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy v piatich zväzkoch. Zv. 1. Bratislava 1978.
6. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy v piatich zväzkoch. Zv. 3. Bratislava 1978.
7. ENGELS, F.: Dialektika prírody. Bratislava 1963.
8. REJMERS, N. — JABLONKOV, A.: O „boľšoj ekologiji“ i ekologičeskom vseobuče. In: Nauka i žizň. 1987, č. 4.
9. LAPTEV, I. D.: Ekologičeskije problemy. Moskva 1982.
10. FEDOSEJEV, P. N. i drugiye: Ekologičeskaja problema sovremennoj globalistiky. Moskva 1985.
11. Ob ochrane okružajuščej sredy. Moskva 1986.

EKOLOGICKÉ PROBLÉMY VE SPOLEČENSKÝCH PROJEKTECH ALTERNATIVNÍHO HNUTÍ

FRANTIŠEK OCHRANA, Katedra marxisticko-leninské filozofie VPA KG Bratislava

Ekologické problémy se v současnosti stávají jedním z významných objektů filozofické analýzy. Svojí aktuálností přitahují nejen marxistické, ale i nemarxistické myslitele. Tak se vedle marxisticko-leninských východisek řešení ekologických problémů setkáváme i s nemarxistickými přístupy. Mezi nimi zaujímají významné místo projekty alternativního hnutí.

Alternativní hnutí zrodila sociální realita imperialistické společnosti sedmdesátých a osmdesátých let. Toto hnutí je v podstatě maloburžoazní reakcí